

УДК 342.5

Н. Р. Нижник,
доктор юридичних наук,
професор
О. В. Муза,
кандидат юридичних наук

ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ СУДДЯМИ ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ

У статті розглядаються особливості реалізації процесуальних повноважень суддями Верховного Суду України, які були відряджені для роботи у Вищій кваліфікаційній комісії суддів України.

Ключові слова: судова влада, Верховний Суд України, суддя, повноваження.

Судова влада в Україні є незалежною та самостійною гілкою державної влади. Її реформування було розпочато відразу ж після проголошення незалежності України. На той час було зрозумілим, що існуючі процесуальні та організаційно-правові складові функціонування системи загальних судів не відповідали ані європейським стандартам справедливого судочинства, ані проголошеним цілям побудови України як демократичної та правової держави. У зв'язку з цим було розпочато відкриту та доволі серйозну як у наукових колах, так і серед юристів-практиків дискусію щодо сучасного стану та перспектив розвитку вітчизняної системи правосуддя.

У юридичній науці наводяться різні етапи реформування судової влади в Україні в період незалежності. Поділяючи думки багатьох авторів вважаємо, що умовно можна виділити такі етапи: перший етап – з 1991 року по 1996 рік – відбулось визначення фундаментальних основ побудови незалежної гілки судової влади в Україні аж до її оформлення у Конституції України; другий етап – з 1996 року по 2001 рік – період моніторингу роботи судів України в умовах нової Конституції України; третій етап – з 2001 року по 2010 рік – відбувається прийняття базових конституційних законів: пакету законів відомих під назвою «Мала судова реформа» та Закону України «Про судоустрій України», якими було законодавчо закріплено конституційні засади правосуддя; цей етап характеризувався формуванням системи адміністративних судів, посиленням спеціалізації розгляду справ, зміною окремих положень, які стосуються статусу суддів; четвертий етап – з 2010 року по теперішній час – прийнято новий Закон України «Про судоустрій і статус суддів», що позначається як новий етап судово-правової реформи в Україні.

Сучасний стан правосуддя в цілому можна характеризувати як такий, що спроможний розглядати у судовому порядку позови, заяви, однак процесуальні механізми не завжди сприяють такому розгляду набутих ознак незалежного та справедливого судочинства. При цьому, головну роль у відправленні правосуддя відіграє суддя. Його компетенція, моральні якості та загальний рівень освіченості безпосередньо впливають на хід розгляду конкретної справи та в цілому формують загальну картину справ у судовій гілці влади.

Необхідно звернути увагу на особливості реалізації процесуальних повноважень суддями Верховного Суду України після прийняття у 2010 році нового Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (частина перша статті 6 Конституції України). Конституційні засади організації судової влади в Україні визначено Розділом VIII Конституції України, у статті 125 якої зазначено, що найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України.

З метою визначення правових засад організації судової влади та здійснення правосуддя в Україні і у зв'язку з вимогами статті 92 Конституції України 7 липня 2010 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про судоустрій і статус суддів» (Закон).

Стаття 39 Закону визначає склад Верховного Суду України – сорок вісім суддів. Також зазначається, що у Верховному Суді України діє Пленум Верховного Суду України для вирішення питань, визначених Конституцією України та цим Законом. Склад і порядок діяльності Пленуму Верхов-

ного Суду України визначаються цим Законом. Звідси випливає, що діяльність Верховного Суду України та його органів відбувається чітко у правових рамках, встановлених цим Законом, та може бути змінена шляхом внесення змін до Конституції України та цього Закону.

До Конституційного Суду України у цьому році надійшло конституційне звернення, суть якого полягає у проханні дати офіційне тлумачення положень пункту 2 частини першої статті 40, частини першої статті 45, частини четвертої статті 53 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року № 2453-VI, з'ясувавши при цьому, чи повинен брати участь у роботі Пленуму Верховного Суду України суддя Верховного Суду України, який відряджений для роботи у Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, чи входять до складу Пленуму Верховного Суду України судді Верховного Суду України, які відряджені для роботи у Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, чи зберігається за такою особою посада судді суду, з якого її було відряджено.

Слід зазначити, що Закон України «Про судоустрій і статус суддів» не містить окремих спеціальних норм, які врегульовують особливості участі суддів Верховного Суду України у Пленумі Верховного Суду України, зокрема й тих суддів, які відряджені до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (далі – Комісія). З огляду на це, застосуванню підлягають загальні норми Закону. Тому Закон визначає правовий статус суддів Верховного Суду України, а також порядок роботи Пленуму Верховного Суду України.

У статті 40 Закону окреслено правовий статус суддів Верховного Суду України. При цьому варто звернути увагу, що питання правового статусу суддів урегульовано статтями 126 та 127 Конституції України, статтями 47-56 Закону. Стаття 40 відповідно до перерахованих вище статей носить спеціальний характер, оскільки визначає повноваження саме суддів Верховного Суду України, хоча це не означає, що на них не поширюються загальні вимоги про правовий статус суддів.

Так, згідно статті 40 Закону суддя Верховного Суду України:

1) бере участь у розгляді справи в порядку, встановленому процесуальним законом;

2) бере участь у розгляді питань, що виносяться на засідання Пленуму Верховного Суду України;

3) аналізує судову практику, вносить у встановленому порядку пропозиції щодо вдосконалення законодавства та його застосування;

4) здійснює інші повноваження, визначені законом.

Усі перераховані у Законі повноваження судді Верховного Суду України нерозривно пов'язані між собою, є тими правовими засобами, які потребує суддя для виконання своїх професійних повноважень, а також дозволяє брати йому участь у роботі Верховного Суду України.

Попри це, у статті 40 Закону не визначено випадки, за яких суддя Верховного Суду України повністю або у певній частині втрачає свої повноваження. Враховуючи це, можна лише звернутись до конституційних положень статті 126, у частині п'ятій якої наведено підстави для звільнення судді з посади (закінчення строку, на який його обрано чи призначено; досягнення суддею шестидесяти п'яти років; неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я; порушення суддею вимог щодо несумісності; порушення суддею присяги; набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього; припинення його громадянства; визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим; подання суддею заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням).

Серед визначених підстав звільнення судді з посади необхідно звернути особливу увагу на порушення суддею вимог щодо несумісності (пункт 4 частини п'ятої статті 126 Конституції України) у контексті поставленої мети у даній статті. Зокрема, частина друга статті 127 Конституції України чітко регламентує, що професійні судді не можуть належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої.

Стаття 53 Закону розширює конституційні вимоги щодо несумісності. Зокрема, суддя не може входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку. При цьому, Закон у частині четвертій цієї статті зазначає, що суддю за його заявою може бути відряджено для роботи у Вищій раді юстиції, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, Національній школі суддів України зі збереженням заробітку за основним місцем роботи.

По-перше, вказівка на те, що суддям надається право на відрядження для роботи в інші державні органи та установи, презюмує правомірність роботи суддів у таких органах й залишає за ними статус судді. По-друге, оплата праці такого судді здійснюється за основним місцем роботи. Таким чином, суддя Верховного Суду України, який відряджений для роботи у Комісії та отримує заробітну плату за основним місцем роботи (у Верховному Суді України) не порушує конституційного припису частини другої статті 127 про те, що професійні судді не можуть обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, оскільки суддям виплачується заробітна плата у Верховному Суді України за роботу у Комісії. Тобто, це і є ніщо інше, як основна оплачувана посада. Якби відповідне положення частини четвертої статті 53 Закону було відсутнє, або по-іншому трактувало б оплату праці суддів, відряджених для роботи у Комісії, тоді питання про несумісність посади судді із зайняттям іншої посади набуло б іншого юридичного значення.

Проведений аналіз однієї із підстав, яка може вплинути на повноваження судді Верховного Суду України і, зокрема, на його участь у засіданнях Пленуму Верховного Суду України свідчить про непорушність вимог конституційного припису щодо несумісності у випадку, якщо суддя Верховного Суду України відряджений для роботи у Комісії. Крім того, такий суддя залишає за собою статус судді Верховного Суду України і своєю діяльністю у цій Комісії не порушує вимог конституційного припису щодо несумісності. Цим пояснюється той факт, що Закон прямо не забороняє таким суддям брати участь у роботі Пленуму Верховного Суду України.

Як уже було відмічено, порядок діяльності Пленуму Верховного Суду України визначається Законом. Отже, стаття 45 Закону є засадничою щодо визначення правових підстав для формування складу Пленуму Верховного Суду України, його повноважень, а також організації його роботи.

У частині першій статті 45 Закону зазначається, що Пленум Верховного Суду України є колегіальним органом, повноваження якого визначаються Конституцією України та цим Законом. До складу Пленуму Верховного Суду України входять усі судді Верховного Суду України. Тобто, частина перша не виключає можливості участі у роботі Пленуму тих суддів Верховного Суду України, які відряджені для

роботи у Вищій кваліфікаційній комісії суддів України.

Ураховуючи це, необхідно звернутись до правового статусу Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Зокрема, згідно статті 90 Закону Комісія є постійно діючим органом у системі судоустрою України.

Необхідно наголосити, що повноваження Пленуму Верховного Суду України та Комісії розходяться у змісті виконання кадрових, організаційно-правових, інформаційних завдань тощо. При цьому, слід звернути увагу, що частиною другою статті 91 Закону визначено, що Комісія для здійснення своїх повноважень має право витребувати та одержувати необхідну інформацію від суддів, Державної судової адміністрації України, органів суддівського самоврядування та інших судових органів, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та підпорядкування, об'єднань громадян та окремих фізичних осіб. Судді Верховного Суду України, які працюють у Комісії мають можливість знайомитися з інформацією про суддів, у тому числі й Верховного Суду України.

Виходячи з таких повноважень Пленуму Верховного Суду України (обирає на посади та звільняє з посад Голову Верховного Суду України, Першого заступника Голови Верховного Суду України, заступників Голови Верховного Суду України; призначає на посаду з числа суддів Верховного Суду України за поданням Голови Верховного Суду України та звільняє з посади секретаря Пленуму Верховного Суду України; заслуховує інформацію Голови Верховного Суду України, Першого заступника Голови Верховного Суду України, заступників Голови Верховного Суду України про їх діяльність; надає висновки щодо проектів законодавчих актів, які стосуються судової системи та діяльності Верховного Суду України; приймає рішення про звернення до Конституційного Суду України з питань конституційності законів та інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України; надає висновок про наявність чи відсутності у діяннях, в яких звинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину; вносить за зверненням Верховної Ради України письмове подання про неможливість виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я; затверджує

Регламент Пленуму Верховного Суду України; розглядає та вирішує інші питання, віднесені законом до його повноважень) можна ставити питання про те, чи відповідає участь таких суддів у роботі Пленуму Верховного Суду України принципам судового розгляду, закріплених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (стаття 6). Зокрема, необхідно вести мову про забезпечення у такому разі принципу незалежного та безстороннього суду. Тобто, чи зможе суддя, який відряджений для роботи у Комісії, під час участі у роботі Пленуму Верховного Суду України бути безстороннім, безпристрасним та об'єктивним у ході розгляду питань, і чи не вплине це на прийняття таким суддею рішень під час роботи у Комісії (стаття 91 Закону), урахувавши визначені Законом права члена цієї Комісії (знайомитися з матеріалами, поданими на розгляд Комісії, брати участь у їх дослідженні та перевірці; наводити свої мотиви та міркування, а також подавати додаткові документи з питань, що розглядаються; вносити пропозиції щодо проекту рішення Комісії з будь-яких питань та голосувати за або проти того чи іншого рішення; висловлювати письмово окрему думку щодо рішення Комісії; здійснювати інші повноваження, встановлені Законом; стаття 95 Закону).

Виходом з цієї ситуації може слугувати норма Закону, яка встановлює, що порядок роботи Пленуму Верховного Суду України встановлюється цим Законом та прийнятим відповідно до нього Регламентом Пленуму Верховного Суду України (частина 7 статті 45 Закону).

Такий Регламент Верховного Суду України повинен не суперечити Конституції України та Закону у частині складу Пленуму Верховного Суду України, при цьому у самому Регламенті можуть бути прописані особливості розгляду окремих питань та голосування по ним. Тобто, суддя, який відряджений для роботи у Комісії, входить до складу Пленуму Верховного Суду України (частина перша статті 45 Закону), оскільки Закон прямо не забороняє йому такої участі. Однак, стосовно розгляду питань та порядку прийняття рішень, Закон посилається на норми Регламенту Верховного Суду України, який затверджується Пленумом Верховного Суду України.

Правовий статус судді Верховного Суду України передбачає питання про вимоги щодо несумісності. Відповідно до норм Закону, до складу Комісії входить зокрема шість суддів, які

призначаються з'їздом суддів України (пункт першої частини першої статті 92 Закону). Частини третя та четверта статті 92 Закону встановлюють, що члени Комісії на час здійснення повноважень відряджаються до Комісії, а також члени Комісії, призначені з числа суддів, не можуть здійснювати правосуддя, при цьому за ними зберігається право брати участь у вирішенні питань, що розглядаються органами суддівського самоврядування, а за суддями Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів – також у вирішенні питань, що розглядаються пленумами цих судів.

Конституція України у частині першій статті 127 встановлює, що правосуддя здійснюють професійні судді та, у визначених Законом випадках, народні засідателі і присяжні. Звідси випливає, що одним із професійних повноважень судді є здійснення правосуддя.

Відповідно до частини четвертої статті 126 Конституції України, судді обіймають посади безстроково, крім суддів Конституційного Суду України та суддів, які призначаються на посаду судді вперше. Судді можуть бути звільнені з підстав, передбачених Конституцією України, а також їх повноваження припиняються у разі смерті. Тому, очевидним є той факт, що за суддями, які є членами Комісії, зберігається посада судді, однак Закон забороняє таким суддям здійснювати свої професійні повноваження. Про це свідчить також положення частини першої статті 51 Закону, згідно якої суддею є громадянин України, який відповідно до Конституції України та цього Закону призначений чи обраний суддею, займає штатну суддівську посаду в одному з судів України і здійснює правосуддя на професійній основі. Важливим у даному випадку є те, що суддя займає штатну суддівську посаду, що таким чином підтверджує вищевикладене.

Судді Верховного Суду України, беручи участь у роботі Пленуму Верховного Суду України, реалізують не лише повноваження здійснення правосуддя, але й інші пов'язані з цим повноваження. Свідченням цьому є те, що Пленум Верховного Суду України не здійснює правосуддя (частина друга статті 45 Закону), а тому у даному випадку відсутній зв'язок між прямою заборонаю виконувати суддею, який є членом Комісії, своїх професійних повноважень (здійснення правосуддя), та роботою Пленуму Верховного Суду України, повноваження якого не співпадають із усіма професійними повноваженнями судді.

Таким чином, реалізація судьями Верховного Суду України своїх процесуальних повноважень залежить від досконалості законодавчого забезпечення діяльності Верховного Суду України, а також є свідченням необхідності внесення нових

змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо вирішення суперечливих питань правового статусу суддів Верховного Суду України.

Н. Р. Нижник, О. В. Муза

К вопросу об особенностях реализации процессуальных полномочий судьями Верховного Суда Украины

В статье рассматриваются особенности реализации процессуальных полномочий судьями Верховного Суда Украины, которые были откомандированы для работы в Высшей квалификационной комиссии судей Украины.

N. R. Nyzhnyk, O. V. Muza

To question about features of realization of judicial procedure powers by judges of the Supreme Court of Ukraine

The article discusses the features of judicial procedure powers by judges of the Supreme Court of Ukraine, who were seconded to work in the High Qualification Commission of Judges of Ukraine.